

FIZIKUSOK AZ ÁLLAMBIZTONSÁGI SZOLGÁLATOK CÉLKERESZTJÉBEN ÉS HÁLÓJÁBAN II. RÉSZ

PHYSICISTS TARGETED AND ENTANGLED IN THE WEB OF STATE SECURITY SERVICES PART II

Sólyom Jenő

az MTA rendes tagja, professor emeritus

Eötvös Loránd Tudományegyetem Fizikai Intézet és Wigner Fizikai Kutatóközpont, Budapest
solyom.jeno@wigner.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A magyar tudóstársadalom, azon belül a fizikusok kapcsolata az állambiztonsági szolgálatokkal a fordulat évétől a rendszerváltozásig szinte teljesen feltáratlan terület. A cikk második részében Kovács István, az MTA Központi Fizikai Kutatóintézet első igazgatója példáján keresztül mutatom be a magyar tudományos élet és az állambiztonsági szolgálatok kapcsolatának nem mindennapi alakulását a múlt század ötvenes, hatvanas, hetvenes éveiben.

ABSTRACT

The relationship of state security services to Hungarian scholars, in particular to physicists in the period from the communist takeover till the collapse of the regime is a fairly unexplored field. In the second part of this paper I will present the intricate relationship between Hungarian scientists and the state security services through the example of István Kovács, the first director of the Central Research Institute for Physics of the Hungarian Academy of Sciences.

Kulcsszavak: fizikusok, állambiztonsági szolgálatok, Kovács István

Keywords: physicists, state security services, István Kovács

A cikk első része azt mutatta be általánosságban, hogy mi érdekelte az állambiztonsági szolgálatokat a magyar tudományos élettől, azon belül is elsősorban a fizikával foglalkozó intézetekkel és a fizikusokkal kapcsolatban a múlt század ötvenes éveitől a rendszerváltozásig, illetve hogyan próbálták meg a hálózati

munkába bevonni a tudományos élet képviselőit. Az ottani rövid áttekintés után ebben a részben részletesebben ismertetem a titkosszolgálatok és a fizikus közöség néhány tagja között kiépült kapcsolat egy érdekes példáját, Kovács István, a Központi Fizikai Kutatóintézet (KFKI) első igazgatója esetét.

A KÉMGYANÚS KOVÁCS ISTVÁN

Kovács István 1913. december 16-án született Budapesten. A farsori gimnáziumban tett érettségi után a Pázmány Péter Tudományegyetemre iratkozott be matematika–fizika szakra, ott szerzett 1936-ban középiskolai tanári, majd 1937-ben bölcsészdoktori oklevelet. Ezután fizetetlen tanársegédként, belföldi kutatói ösztöndíjjal Schmid Rezső mellett végzett kutatómunkát a Műegyetem fizikai intézetében, majd a Goldberger gyár laboratóriumában talált magának állást. A világháború végén civilként szovjet hadifogságba esett. A Moszkva melletti Krasznogorszkba kerülve elvégezte az antifasiszta iskolát. Hazatérte után belépett a Magyar Kommunista Pártba. Rövid ideig a Műegyetem fizikai intézetében volt tanársegéd, de hamarosan, 1946-ban, miután egyetemi magántanári címet szerzett, adjunktusi, majd intézeti tanári kinevezést kapott a tudományegyetem elméleti fizikai tanszékére, Novobátky Károly mellé. 1947-ben a Tudományos Intézmények Kommunista Pártszervezete bölcsészettudományi kari csoportjának titkára lett. 1948-ban kinevezték a Műegyetem soproni bánya- és kohómérnöki karára a fizika nyilvános rendes tanárának. Egy év múlva visszakerült Budapestre. A Bay Zoltán külföldre távozásával megüresedett műegyetemi atomfizikai tanszékre kapott tanszékvezető egyetemi tanári kinevezést. Ugyanabban az évben az átalakult, politikai nyomásra a tagjai felét tanácskozó taggá visszaminősítő Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. 1967-ben lett rendes tag. 1950-ben ideiglenesen őt nevezték ki az alakulóban lévő MTA Központi Fizikai Kutatóintézete első igazgatójának és a Spektroszkópiai Osztály vezetőjének, miközben tanszékvezetői állását is megtartotta. 1951-ben Kossuth-díjban részesült.

Az életrajzot olvasva talán fel sem merül, hogy kételkedni lehetne Kovács Istvánnak a fordulat éve után létrejött új társadalmi rendszer iránti elkötelezettségében. Nem egyszerű tagja volt a Magyar Kommunista Pártnak, majd az MDP-nek, hanem párttisztviselőket is viselt, és rá bízták az ország akkor alapított legnagyobb kutatóintézetének vezetését. Ennek ellenére az ötvenes évek elejének mindenhol imperialista bérenceket látó légkörében az államvédelmi hatóságoknak az volt a gyanúja, hogy valójában amerikai kém, mert állítólag kapcsolatot tartott az amerikai követség egy kémnek vélt alkalmazottjával.

Ez a kémgyanú egyébként nem volt ritka abban az időben. A hatvanas években a Belügyminisztérium III/I. csoportfőnöksége egyik tisztjének az Atomki vezető

munkatársairól készített jelentéséből tudhatjuk, hogy Szalay Sándort, az Atomki igazgatóját, aki korábbi angliai ösztöndíjas ideje óta jó kapcsolatokat ápolt a világ vezető magfizikusaival, az ötvenes években szintén kémgyanú miatt figyelték. A jelentésben a következő, a titkosszolgálatok zsargonjában megfogalmazott megjegyzés olvasható Szalayról: „1956 előtt angol kémgyanúsként feldolgozás alatt állt, ügyét realizálás nélkül lezártuk.”

Szalay ekkori megfigyeléséről nem találtam további iratot. Kovács Istvánról viszont sok irat maradt fent. Ezekből tudjuk, hogy „személyét szoros hálózati és levéllenőrzés” alá vonták, lakására „operatív technikát”, magyarul lehallgatókészüléket telepítettek. 1952-ben egy alkalommal, amikor éppen nyaralni ment, konspiratív házkutatást tartottak a lakásán. Ebben a társbérlő volt segítségükre, aki „Faluhelyi” fedőnévvel maga is a titkosszolgálatok informátora volt. Már előzetesen átadta tanulmányozásra a lakás alaprajzát, és lehetővé tette a lakásba való feltűnés nélküli bejutást. Mivel Kovács titkárnőjéről megállapították, hogy nem alkalmas beszerzésre, operatív tervet dolgoztak ki a titkárnő eltávolítására, és eltervezték, hogy a helyére kerülő titkárnőt próbálják majd meg beszervezni.

Munkahelyén, a KFKI-ban, az ország akkor legnagyobb ilyen intézményében, megalakulásától kezdve sok munkatársat szerveztek be informátornak. Voltak közöttük fizikusok, de mérnökök, műszerészek, adminisztrációs munkakörben dolgozók és korábbi személyzetis is. „Ádám”, „Balázs”, „Balatoni”, „Bodor Éva”, „Cipész”, „Eleonóra”, „Falus”, „Fényes”, „Fodor”, „Garami”, „Gárdonyi”, „Kaposvári”, „Kóbor”, „Kutasi”, „László”, „Ligeti” és „Visegrádi” mellett az „r/12”, „r/14” és „o/28” kódjelű informátoroktól vagy ügynököktől maradtak fenn jelentések az ötvenes és hatvanas évekből. Ezekben kirótt feladatként, a titkosszolgálatok megrendelésére vagy a nélkül adtak tájékoztatást a KFKI-ban dolgozó személyekről, ottani ügyekről, az intézetben folyó munkáról.

De nemcsak a társadalmi kapcsolatok és a titkos munkatársak jelentettek az intézet munkatársairól, hanem „hivatalos kapcsolatok” is, például a személyzeti osztály vezetője, Sándor Imréné, aki saját nevével adta – néha szinte hetente – „szigorúan titkos” minősítésű jelentéseit. Olykor egyéb csatornák is működtek. Egy esetben például Jánossy Lajos közvetlenül Péter Gábornak, az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) vezetőjének írt levélben hívta fel a hivatal figyelmét egy „igen gyanús elem”-re, az akkor a KFKI-ban dolgozó Szelényi Tiborra.

Az intézet és a Belügyminisztérium (BM) között pedig több összekötő is tevékenykedett. Az ötvenes évek elején egy időben az ÁVH részéről a később humoristaként, konferansziéként ismertté vált, akkor inkább szadizmusával rettegett hírnevet szerzett Komlós János áv. őrnagy foglalkozott a KFKI ügyeivel.

A fennmaradt iratok jelentős része Kovács igazgatói tevékenységéről, a vezetés hiányosságairól, a Kovács és Jánossy Lajos, valamint Gombás Pál közötti konfliktusokról szól. Kovács egyik hibájául rótták fel, hogy „rendszerellenes egyéneket alkalmaz az intézetben”. Egyébként Jánossyval kapcsolatban is meg-

fogalmazódott hasonló az egyik jelentésben: „arra törekszik, hogy ellenséges egyének kerüljenek be az Intézetbe”. Egy 1951 novemberében készült kilencoldalas összefoglaló jelentés szerint, bár „ellenséges tevékenységről nem tudunk”, a KFKI-ban „gyanús, ellenséges elemek dolgoznak”. A hálózati tiszt szerint a felelősség a vezetést terheli, hiszen „az Intézet és az egyes osztályok, valamint az egyes csoportok vezetői politikailag nem megbízhatók”. A feladatot is kijelölték: „az ellenséges elemek felderítését és megfigyelését tovább folytatjuk”.

A jelentésekben újra és újra előkerül a hír, hogy folyamatban van Kovács István leváltása az igazgatói állásból. 1953-ban az ÁVH-s tiszt már azt írta: „Kovács ellen olyan tömegű adat áll a Párt rendelkezésére, amelyek közül egy is olyan súlyos lehet, hogy Kovács leváltását indokolja.” Az Akadémia Személyzeti Osztályán 1954-ben készült jellemzés is negatív dolgokat tartalmazott: „A politikai munkát az Intézetben elhanyagolta, beosztottjainak szakmai és politikai fejlődésével nem törődik. Az intézet osztályainak munkáját nem ismeri, azokat nem látogatja, munkájukat nem ellenőrzi. [...] Politikailag rendszeresen nem képezi magát, nem fejlődik. A Szovjetunió tudományos eredményeit nem értékeli kellőképpen.” Később viszont már ezt írták: „A legutóbbi másfél évben munkájában határozott javulás tapasztalható, sokkal nagyobb gondot fordít az intézet ügyeinek intézésére.”

A kémgyanú ellenére, amikor 1954-ben külföldi útra készült, a titkosszolgálatok azt a véleményt adták az útlevélosztálynak, hogy „nevezett kapitalista országba történő kiutazása államvédelmi szempontból kifogás alá nem esik”. Az indok az volt, hogy a dekonspiráció – a Kovácsot illető megfigyelés lelepleződése – veszélye nélkül nem tudják megindokolni az útlevél megtagadását.

Mivel a kémgyanú nem igazolódott, Kovács István megfigyelési dossziéját 1956 nyarán lezárták.

KOVÁCS ISTVÁN ÉS BARDÓCZ ÁRPÁD KAPCSOLATA

Lényegében ezzel egyidejűleg, 1956 nyarán az Akadémia elnöksége Kovács Istvánt saját kérésére, egészségi állapotára tekintettel felmentette az igazgatói tisztségből. Az Akadémia elnöke ideiglenesen Simonyi Károlyt bízta meg az igazgatói teendők ellátásával, majd szeptember 25-től a másik igazgatóhelyettes, Jánossy Lajos kapott igazgatói kinevezést. Óhatatlanul felmerül a gyanú, hogy az egészségi állapotra való hivatkozás csak a kor szokása volt, a valódi ok más lehetett, hiszen Kovács István ekkor mindössze negyvenkét éves volt, utána még negyven évet élt. A KFKI történetét tárgyaló monográfia szerint a váltásnak nem volt köze az akkori magyarországi politikai változásokhoz, de más indoklást nem ad. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) található iratok alapján ma már pontosítani lehet az igazgatói tisztségből való távozás körülményeit.

Az ÁBTL-ben található, évszám nélküli, valószínűleg 1960 táján készült életrajzában Kovács István a következőt írta: „A hivatalosan szereplő ok mellett szerepet játszott bizonyos elkedvetlenedés a Párt részéről felém irányuló és általam igazságtalannak minősített, tehát főként rágalmakra alapult bírálólat miatt.” Egy, a rendszerváltozás után készült interjúban Kovács István a lemondás háttéréként azt említette, hogy egy eltávolított kutató feljelentést tett ellene a Pártközpontban, és mivel Jánossy Lajos nem mellé, hanem a kutató mellé állt, ideiglenesen megromlott a viszony köztük. Az ÁBTL-ben fennmaradt iratok alapján tudhatjuk, hogy a feljelentő Bardócz Árpád volt.

Bardócz Árpád 1909. május 16-án született Gyergyóújfaluban. 1929-ben kezdte egyetemi tanulmányait a kolozsvári román tannyelvű egyetemen, ahol fizikát, kémiát és matematikát hallgatott. 1930-ban áttelepült Magyarországra, és a budapesti Műegyetem hallgatója lett. 1935-ben szerzett gépészmérnöki oklevelet. Végzése után a Rimamurány-Salgótarján Vasmű Rt. munkatársa lett, miközben a Műegyetem fizikai intézetében is dolgozott, ahol Kovács is, innen származott az ismeretségük. 1938-ban doktorált, 1944-ben magántanári képesítést szerzett. 1947-től a Nehézipari Központban, 1949-ben az Állami Ipari Tervező Irodában dolgozott. 1950-ben kutatómérnökként került a Műegyetem Atomfizikai Tanszékeére, majd onnan a KFKI Spektroszkópiai Osztályára az atomemissziós csoport vezetőjének. 1952-ben addigi tudományos munkássága alapján megkapta a fizikai tudomány kandidátusa fokozatot.

Bardóczról 1949-ben készült jelentés is maradt fenn. A következő években, a KFKI-s időkben, pedig vagy egy fél tucat informátor jelentett róla. Szinte minden jelentésben van utalás állítólagos fasiszta múltjára. 1952-ben szabotázsghyanús tevékenységgel, sarlatánkodással vádolták meg, később azzal is, hogy vezetőként munkatársai szellemi termékét ellopta, és a saját hasznára gyümölcsöztette. Személyiségét és munkáját sokszor rossz színben tüntették fel. Mivel a szabotázsghyanú nem nyert bizonyítást, Bardócz megfigyelését befejezték, dossziéját 1956-ban lezárták.

Bardócz személye azáltal válik érdekessé számunkra, hogy ilyen háttérrel nehezen érthető meg az a – kutya-macska barátság jellegű – kapcsolat, amelyben Bardócz és Kovács István éveken keresztül dolgozott együtt. Gyakran éles szembenállás volt közöttük, Kovács többször megpróbálta eltávolítani az intézetből, más alkalmakkor mégis védelmébe vette, kitüntetésre, előléptetésre javasolta. Végül pedig a vele való konfliktus vezetett Kovács Istvánnak a KFKI-ból való távozásához.

Bardócz Árpád az 1956-ban az MTA főtítkárához írt levelében szabotázzsal, „tudományos bűntevéssel” vádolta meg Kovács Istvánt. Megtorlásul az igazgató megrovásban részesítette, majd racionalizálás címén elbocsátották. Bardócz a pártközponthoz fordult, és beperelte az intézetet. A pert az intézet elveszítette, Bardóczot rehabilitálni és kárpótolni kellett. Jánossy Lajos egyik első igazgatói

döntésével visszavette az intézetbe. Ezekre a fejleményekre utalt lemondásával kapcsolatban Kovács István – már a rendszerváltozás után.

Bardócz életének további alakulása is érdekes. 1957-ben állítólagos ellenséges, szovjetellenes kijelentései miatt újra ellenőrzés alá vonták. 1959-ben társadalmi tulajdon hanyag kezelése miatt nyomozást és újabb fegyelmet indítottak ellene. Bár a bíróságra került ügyben bűncselekményt nem állapítottak meg, 1959-ben véglegesen elbocsátották a KFKI-ból. A titkosszolgálatoknál vezetett személyi dossziéját 1960-ban lezárták. 1960-tól újra a BME-n dolgozott, 1965-ben elhagyta az országot, Angliában, majd Németországban élt. Münchenben halt meg 1977. február 14-én.

KOVÁCS ISTVÁN MINT A „KÖRMENDI” FEDŐNEVŰ TÁRSADALMI KAPCSOLAT

Az 1956 előtt kémgyanú miatt megfigyelt és a Bardócz-ügy miatt 1956-ban a KFKI-ból távozott Kovács Istvánnak később teljesen új alapokon nyugvó kapcsolata alakult ki az állambiztonsági szolgálatokkal. 1958-ban azzal a kéréssel fordultak hozzá, hogy társadalmi kapcsolatként segítse a hírszerző szervezetet az 1956-ban Izraelbe emigrált Szamosi Gézával történő kapcsolatfelvételben. Kovács ugyanis az ötvenes évek elején szoros munkatársi viszonyban állt vele, hiszen a KFKI megalakulása után Szamosi volt az intézet tudományos titkára, sőt a titkosszolgálatok információja szerint a legjobb barátok voltak. Az akció során Kovács Istvánnak a „Körmendi” fedőnevet kellett használnia.

Szamosi Géza 1922. március 23-án született Budapesten. Érettségije után bejárt az egyetemre matematika és fizika tárgyú előadásokat hallgatni, de a *numerus clausus* miatt nem volt hallgatói jogviszonya. Ezeket a féléveket később mégis beszámították, így kaphatott 1947-ben végbizonyítványt és bölcsészettudományi doktori oklevelet. 1947-től az elméleti fizikai tanszék tanársegédjeként dolgozott, majd a KFKI megalakulása után a Kozmikus Sugárzási Osztályon működő elméleti fizikai csoport vezetője lett. 1956-ban megszerezte a fizikai tudomány doktora fokozatot. Ugyanabban az évben megpályázta az elméleti fizikai intézetbe kiírt magfizikai egyetemi tanári állást. A kar támogató javaslata a szakmai érdemek mellett kiemelte, hogy „1945 óta tagja az MKP, illetőleg MDP-nek, állandóan pártfunkcionárius volt, az ELTE párt végrehajtó-bizottságában dolgozott”. Ki-nevezésére mégsem került sor, mert a forradalom után elhagyta Magyarországot, Bécsen keresztül Izraelbe emigrált. A haifai műegyetem, a Technion tanára, majd a Weizman Intézet munkatársa lett. Kanadában töltött ösztöndíjas év után 1961-től néhány évig az olaszországi Frascatiban dolgozott. 1964-ben véglegesen Kanadába költözött. 1988-ig a University of Windsor egyetemi tanára, majd a montreali Concordia University Science College vezetője volt. 2014. október 24-én Torontóban hunyt el.

Az „illetékes szervek”, az állambiztonsági szolgálatok 1957-ben kezdtek Szamosi Gézával foglalkozni. Ennek előzménye az lehetett, hogy 1957 folyamán egy Stockholmban tartott konferencián Szamosi találkozott Rényi Alfréddal. Az egy évvel később Kovács István és Szamosi Géza között lefolyt beszélgetésről készült feljegyzés szerint Szamosi akkor azt mondta Rényinek, hogy „amerikai haditerveket nem tud szerezni, de sok olyan dologhoz tudna hozzájutni, amit Magyarországon jól fel tudnának használni”.

A szolgálatok hónapokon keresztül szervezték a Kovács, alias „Körmendi” és Szamosi Géza közötti találkozót, aki az iratokban ekkor „Kemény” fedőnévvel szerepelt. Először „Körmendi”-t hivatalos meghívással Svédországba akarták kiutaztatni, mivel „Kemény” néhány hónapot ott töltött. Miután kiderült, hogy a meghívást nem sikerült megszervezni, az 1958-as brüsszeli világkiállítás tavaszi megnyitóján szerették volna a találkozót összehozni. Ez a terv a belga vízum kérése miatt hiúsult meg. Így végül Szamosi Géza Bécsben élő édesapjának a lakásán került sor „Körmendi” és „Kemény” találkozására 1958 májusában, amikor Szamosi Svédországból Izraelbe hazafelé tartva, átutazóban néhány napig ott tartózkodott.

„Körmendi” operatív célból megkapta szolgálati útlevelét, és a hálózat költségén utazott ki Bécsbe. Feladata elsőrendűen annak kipuhatolása volt, hogy van-e esély Szamosi hazahívására. A válasz eléggé egyértelmű volt: Szamosi nem kíván hazatérni. Ekkor lépett életbe a B terv. Eszerint, „amennyiben úgy látja, hogy »Kemény« politikailag és érzelmileg hozzánk közel áll, hozza össze a követség egyik beosztottjával”. A találkozó egy Esztergályos nevű személlyel létre is jött, akin keresztül így külügyminisztériumi fedéssel megtörtént „Kemény” elvi alapon, tehát nem kényszer hatására, hanem meggyőződés alapján való bevonása a hírszerző munkába. A hálózatnak nagy tervei voltak vele: „Célszerű foglalkozni vele, mert lehetőség van arra, hogy az AEÁ-ba, fontos atomipari objektumba irányítsuk.”

A következő években „Kemény” többször találkozott Izraelben a tel-avivi rezidentúráan dolgozó magyar belügyes tisztekkel, és adott át információt izraeli atomkutatóval kapcsolatos objektumokról és az ott dolgozó tudósokról. „Körmendi”-vel a következő találkozó 1959 őszén történt, ismét Bécsben, amikor „Körmendi” egy bolognai, molekuláris spektroszkópiai konferenciára történt kiutazást kötött össze egy bécsi operatív akcióval, a „Kemény”-nyel való találkozással. Ennek során „Kemény” szóbeli információkat adott át az izraeli tudományos életéről és személyekről. „Körmendi” a feleségével utazott ki, mert „Kemény” is a feleségével együtt tartózkodott Európában. Az ebből adódó, valamint az operatív akcióval kapcsolatos extra költségeket, a konferencián túli napok költségeit a Belügyminisztérium állta.

Kovács István ajánlásával a bolognai konferencián részt vett a saját, szigorúan titkos jelentéseit mindig Toldi Gézaként aláíró, egyébként az iratokban hol Toldi

elvtársként, hol Merényi elvtársként szereplő Merényi Ferenc építészettörténész, a Római Magyar Akadémia igazgatója is. Nem egyszerű ügynök, titkos munkatárs volt, hanem abban az időben századosi, később őrnagyi rangfokozatban a magyar hírszerzés hivatásos tisztje. Azért utazott Bolognába, hogy felmérje, milyen lehetőség lenne az olasz szervezők vagy a külföldi résztvevők közül valakit a hírszerzésre beszervezni. Nyolcoldalas jelentésben számolt be tapasztalatairól, és tett javaslatokat.

1960-ban „Körmendi”-t Tel-Avivba kívánták kiutaztatni hivatalos látogatásra, hogy „Kemény”-től további információkat szerezzen be az izraeli hadikutatásokról és az Atomenergia Bizottságról. Előzetesen a feladatot így fogalmazták meg: „írja le [...], hogy kik milyen beosztásban vannak, kik mivel foglalkoznak és milyen az általános politikai magatartásuk ezen személyeknek”. Ehhez hozzátették, hogy „az objektumokkal kapcsolatos részletkérdéseket az eligazítási tervben alaposan kidolgozzuk”. Ez a meghívás sem jött össze, sem pedig a Weizman Intézetbe tervezett út, ahova egy magyar akadémiai delegáció tagjaként küldték volna ki „Körmendi”-t, pedig a titkosszolgálatok ekkor is magukra vállalták volna a költségeket.

Közben „Kemény” lehetőségei is beszűkültek. A lelepleződéstől való félelem miatt beszüntették az izraeli találkozókat, és Izraelen kívüli találkozókat próbáltak megszervezni. A következő személyes találkozó Szamosi Géza és „Körmendi” között 1960 szeptemberében jött létre, mielőtt Szamosi tíz hónapos kanadai tanulmányútra indult. „Körmendi”-t csak az operatív akció kedvéért utaztatták Bécsbe, hogy a már említett, a „központ hírigényeit” kielégítő anyagokat Szamositól megkapja. A néhány napos bécsi tartózkodás alatt Szamosi elkészült az írás egy részével. Az izraeli Atomenergia Bizottság és a Tudományos Tanács tevékenységéről szóló, azok vezető személyeiről is információt tartalmazó írásos anyagot konspiratív módon egy vendéglőben, az asztal alatt csúsztatta „Körmendi” kezébe. Ezt az iratot Kovács István a találkozó után rögtön továbbította a követségre. A hadi kutatásokról azonban „Kemény” csak szóbeli tájékoztatást adott, azt „Körmendi” foglalta később írásba.

Mivel Szamosi Géza Kanadába utazott, a titkosszolgálatok pontos tervet dolgoztak ki arra, hogyan tartanak majd kapcsolatot vele ösztöndíjas ideje alatt. Ezt egyeztették is. A kapcsolat mégsem működött, egy időre megszakadt. Az erről szóló jelentés szerint azért, mivel „Kemény” „a kapcsolattartásban és a munkában igen fegyelmezetlen, hosszú nevelő munkára van szükség még ahhoz, hogy jó ügynökké váljon”.

Kanadai tartózkodása után Szamosi Géza az Euratom ösztöndíjával a Rómához közeli Frascatiban lévő magfizikai kutatóintézetben dolgozott. 1962 végén a magyar titkosszolgálatok újra fel kívánták venni a megszakadt kapcsolatot, aminek végrehajtására a római rezidentúrán keresztül a bolognai konferencia kapcsán már említett „Toldi Géza” kapott utasítást. A jelentések címében néha Szamosi

Géza neve szerepel, a szövegben azonban ettől kezdve mindig „Servans” fedőnévvel említik. Mivel ez a kapcsolatfelvétel sem ment zökkenőmentesen, ismét „Körmendi” segítségét kérték.

A fennmaradt iratok szerint „Körmendi” és Szamosi 1963 áprilisában találkozott újra, ekkor Rómában. Előzetes itthoni felkészítés után az állambiztonsági szolgálatok utaztatták ki „Körmendi”-t, annak költségeit is ők állták, fedésként egy bolognai professzorral való találkozást használva. A kiutazás célja az volt, hogy „Körmendi” vesse fel újra Szamosinak a hazatérés lehetőségét, illetve hozzon össze egy hármastalálkozót „Toldi Gézá”-val, aki majd a későbbiekben átveszi az anyagokat, amennyiben „Servans” hajlandó folytatni a titkos együttműködést, és készen mutatkozik a folyamatos kapcsolattartásra. A hármastalálkozó létrejött, „Servans” vállalta a további kapcsolattartást, és tudomásul vette, hogy milyen anyagokat várnak tőle. Néhány napot kért azok elkészítésére. Ezalatt Kovács Istvánnak volt ideje arra, hogy teljesítse fedőfeladatát, találkozzon a Bolognából Rómába érkező Mangini professzorral.

A tervezett anyagátvételi találkozót megelőző napon „Servans” sürgős találkozóra kérte „Körmendi”-t. A Szent Péter templomban folytatott, műemléknézésnek álcázott beszélgetés során „Servans” előadta, hogy behívták az olasz rendőrségre, kihallgatták, olaszországi és izraeli tevékenységéről faggatták, külföldi kapcsolatai iránt érdeklődtek. Bár „Körmendi”-ben és a magyar titkosszolgálatokban, a római rezidentúrán is felmerült a gyanú, hogy „Servans” csupán kitalálta a történetet, a lebukástól való félelem miatt leállították az anyagátadást. „Körmendi” és „Toldi Géza” is részletes jelentést készített az addigi eseményekről. „Toldi” szerint súlyosan kétségesek „Servans” hírszerző lehetőségei, fegyelmetlen magatartásának megváltoztatására „a legszívósabb nevelőmunkával” sincs esély, a kapcsolat nem eléggé hasznos, ezért nem biztos, hogy érdemes ennyi energiát vesztegetni az ügyre. Ennek ellenére megállapodtak a „Servans” és „Toldi Géza” közötti júliusi találkozó idejében és helyében. Ezt a találkozót „Servans” az utolsó pillanatban komoly elfoglaltságaira hivatkozva táviratban lemondta. Ezen a ponton megszakadt az együttműködés „Servans” (Szamosi Géza) és a magyar titkosszolgálatok között. Legalábbis az ÁBTL-ben őrzött iratokban nincs nyoma további kapcsolatnak.

ZÁRSZÓ

„Körmendi”-vel másképpen alakultak a dolgok. Elvi alapon vállalt munkájával a titkosszolgálatok meg voltak elégedve, Úgy ítélték meg, hogy olyan feladatokat is megoldott, amelyek túlnőnek a társadalmi kapcsolatok feladatkörén, s ezért már 1960-ban átminősítették titkos munkatárssá. Ekkor jó munkájáért köszönetül egy üveg konyakot és egy porcelánszobrot kapott ajándékba. „Kiképzett munka-

társként”, továbbra is „Körmendi” fedőnévvel, a III/I. csoportfőnökség egészen hatvanéves koráig foglalkoztatta. Számítottak aktív hírszerzői munkájára, főleg az atomkutatás területén. Néhány konkrét megbízáson túl „feladata a tudományos és műszaki kérdéseket figyelemmel kísérni és adott esetben bennünket tájékoztatni”. A tartótiszt, Medvegy Pál rendőr őrnagy szerint „Körmendi az egyes kapott feladatokba úgy éli bele magát, mintha ő is hírszerző lenne”, a rendszeresen, két-három havonta tartott megbeszélések során „információkat kapunk tőle a magyar és nemzetközi fizikai élet főbb tudományos irányzatairól, szervezési és személyi kérdésekről – melyek elengedhetetlenek ahhoz, hogy megfelelő tájékozottsággal rendelkezünk a szakterületről”.

1973-ban, hatvanéves korában, azonban a szolgálatok úgy ítélték meg, hogy „előrehaladt életkora, valamint hírszerző lehetőségeinek beszűkülése” miatt befejezik az együttműködést. Az értékelés szerint „már nem mozgatható úgy, ahogy az kívánatos lenne az atomfizikai vonalunk számára, [...] a jövőben már különösebb hasznos munkát nem várhatunk”. Nem lepődhetünk meg ezen az értékelésen, ha megnézzük, milyen jellegű információkat tudott akkor adni. A tartótiszt beszámolója szerint „az elmúlt találkozókön beszámolt az Európai Fizikai Társaság II. közgyűléséről (Wiesbaden, 1972. okt. 3–6.), az Eötvös Loránd Fizikai Társulat 1972. évi (december) közgyűlésének előkészítéséről, a trieszti nemzetközi iskola programjáról, az oda felvett magyar hallgatókról, valamint a kutatómunka során tanulmányozás alá vont néhány kapcsolatáról”. Ezekből a témákból egyedül az keltette fel a szolgálatok érdeklődését, hogy kik utaznak Triesztbe.

Egy utolsó, Kovács István hivatali szobájában tartott találkozón az addigra rendőr alezredessé előléptetett Pozsonyi István megköszönte addig végzett munkáját, a két évtizedes együttműködést, és kiadta az „obsitot”. Miután közölték vele a további konspirációs szabályokat, a titoktartási kötelezettséget – bár megbízhatósága miatt titoktartási nyilatkozatot nem kértek tőle –, kizárták a hálózathoz. „Körmendi” felajánlotta, hogy ha „nyugdíjas munkatársként” szükség lesz rá, a továbbiakban is rendelkezésre áll, mindig segíteni fog. Úgy tűnik, erre nem tartottak igényt. Kovács István ezután még több mint húsz évet élt, 1996. június 1-jén hunyt el.

FORRÁSOK

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) beszerzési (B), munka- (M) és operatív (O) dossziéi

ÁBTL Bt-936 „Servans J.” („Kemény”)

ÁBTL Bt-1392/1, 1392/2 „Körmendi”

ÁBTL Mt-152 „Servans J.” („Kemény”)

ÁBTL O-8514, 8514/1 Dr. Bardócz Árpád

ÁBTL O-8522/1 Kovács István